

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІДЛІТКАМ З ДЕВІАНТНИМ СТЕРЕОТИПОМ ПОВЕДІНКИ

RESULTS OF THE ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOUR

У статті представлені узагальнені результати багатовимірного психологічного аналізу з метою об'єктивізації ефективності спеціальної психологічної допомоги підліткам психологічної норми-акцентуації з девіантним стереотипом поведінки. Такий багатовимірний психологічний аналіз дає змогу довести цілком певну зворотну динаміку низки параметрів. Насамперед, привертає увагу зменшення особистісних, психологічних і поведінкових проявів, які свідчать про початок формування психологічної схильності до девіантного й делінквентного стереотипів поведінки, коли підлітки в процесі проведення психокорекції починали змінювати свої стосунки на позитивні з учителями, батьками, загалом із дорослими. Також продемонстровані результати об'єктивізації ефективності методів допомоги підліткам діапазону норми-акцентуації з тенденцією до виникнення делінквентної поведінки та до негативної делінквентної поведінки. У процесі такого психологічного аналізу було зареєстровано позитивну динаміку спеціальної психологічної допомоги у вигляді психологічного консультування та психокорекції, психологічних, особистісних і поведінкових характеристик підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до делінквентного стереотипу поведінки, а також відображено результати експериментально-психологічних досліджень підлітків до і після надання зазначеної допомоги. Отримані результати переконливо доводять наявність психокорекційного тропізму у вигляді сімейної психотерапії, що апелює до особистості, для підлітків діапазону норми-акцентуації без ознак особистісної мінливості в розглянутому діапазоні. Підлітки психологічного діапазону норми-акцентуації відрізняються від своїх однолітків без ознак патологічної девіантної поведінки не тільки тенденцією до особистісної мінливості, а й різним психокорекційним тропізмом залежно від структури особистісного психотипу.

Ключові слова: підлітковий вік, девіантна поведінка, акцентуація, психокорекція, психологічна допомога.

The article presents the generalised results of multidimensional psychological analysis with the aim of objectifying the effectiveness of special psychological assistance to adolescents of psychological norm-accentuation with deviant behavioural patterns. Such a multidimensional psychological analysis makes it possible to prove a quite certain reverse dynamics of a number of parameters. First of all, the decrease in personal, psychological and behavioural manifestations, which indicate the beginning of the formation of a psychological predisposition to deviant and delinquent behavioural stereotypes, when adolescents began to change their relationships to positive ones with teachers, parents, and adults in general, attracts attention. The results of objectification of the effectiveness of methods of helping adolescents in the range of norm-accentuation with a tendency to delinquent behaviour and negative delinquent behaviour are also demonstrated. In the course of such psychological analysis, the positive dynamics of special psychological assistance in the form of psychological counselling and psychocorrection, psychological, personal and behavioural characteristics of adolescents in the range of norm-accentuation with a tendency to delinquent behavioural stereotype were registered, and the results of experimental psychological studies of adolescents before and after the provision of this assistance were reflected.

The obtained results convincingly prove the existence of psychocorrectional tropism in the form of personality-oriented family psychotherapy for adolescents of the norm-accentuation range without signs of personality variability in the range under consideration. Adolescents in the psychological range of norm-accentuation differ from their peers without signs of non-pathological deviant behaviour not only by the tendency to personality variability, but also by different psychocorrectional tropism depending on the structure of the personality psychotype.

Key words: adolescence, deviant behaviour, accentuation, psychocorrection, psychological help.

УДК 316.624.2-053.6:[159.98:159.9.075] (045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.73.12>

Гуртовенко Н.В.

к.психол.н., доцент, доцент кафедри психології
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. Психологічна допомога підліткам з девіантною поведінкою має на меті виявити та корегувати умови, які сприяють відхиленням, сформувати позитивні звички та стереотипи поведінки. Це передбачає роботу зі зміною девіантних установок, розвиток соціальної активності, навчання навичкам саморегуляції та співпраці, а також створення можливостей для самореалізації.

Р. Андрусишин зауважує, що суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій

ситуації, що веде до порушення процесу взаємодії особистості та суспільства [1].

Тому дослідження підкреслюють сильну кореляцію між соціально-економічними факторами й залежною поведінкою [5, с. 244].

Ефективні заходи інтервенції та профілактики повинні охоплювати не лише індивідуальну підтримку, а й цілеспрямовані зміни в соціальному середовищі, яке може сприяти розвитку залежностей. Розвиток і зміцнення соціальних мереж разом із підвищенням освітнього рівня можуть значно знизити поширеність девіацій в суспільстві [2, с. 149].

Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу ефективності психологічної допомоги підлітків із девіантним стереотипом поведінки.

Виклад основного матеріалу. Багатовимірний психологічний аналіз, що реєструє динаміку психологічних і поведінкових параметрів підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до девіантної поведінки, дав змогу довести цілком певну зворотну динаміку низки параметрів. Насамперед, привертає увагу зменшення особистісних, психологічних і поведінкових проявів, які свідчать про початок формування психологічної схильності до девіантного й делінквентного стереотипів поведінки, коли підлітки в процесі проведення психокорекції починали змінювати свої стосунки на позитивні з учителями, батьками. Поступово в підлітків зміцнювалася впевненість у своїх силах, власних можливостях, поведінка ставала більш незалежною і вільною від звичної компанії однолітків, у якій переважали гедоністичні установки, прагнення до розваг і вільного проведення часу.

Значною мірою знижувалися ознаки реакції емансипації, а якщо й виникали, то з цілком адекватних приводів для їхнього віку.

У результаті значною мірою зменшувалися та поступово зникали епізоди вживання спиртного, зрештою зменшувалася потреба та залежність від занурення у віртуальні ігри, ігроманії, зменшувалася потреба в екстремальній поведінці. Разом із підвищенням почуття обов'язку перед сім'єю, собою, з підвищенням відповідальності за свої висловлювання, вчинки, послаблювалися прояви психопатизації, що також сприятливо позначалося на психологічній схильності до девіантної поведінки.

Представлена динаміка психологічних і поведінкових параметрів піддавалася редукції на 3–4 місяці психологічного консультування та психокорекції. Для закріплення отриманих результатів і оптимізації механізмів особистісного та поведінкового захисту ми змушені були перейти від використання трансактного аналізу і методів символдрами до методів особистісно-орієнтованої психокорекції та імаготерапії. Тільки після застосування зазначених методів, ще через 3–4 місяці вдавалося досягти зворотної динаміки прогностично несприятливих ознак поведінки, особистісних переживань, які не властиві підлітковим психотипам.

О. Павлюк вважає, що профілактика девіантної поведінки в підлітків потребує комплексного підходу, який урахує як індивідуальні особливості кожного підлітка, так і широкий контекст соціального середовища. Для профілактики девіантної поведінки використовується підвищення ролі сім'ї у процесі виховання [3].

Найголовніше, з нашої точки зору, що у підлітків пом'якшувалися і зникали ознаки істеричних реакцій, істеричної поведінки, які не відповідали психотипологічній структурі особистості. Більше того, методи і техніки психокорекції давали змогу

зменшувати нав'язливі та страхові переживання у підлітків. Щоб домогтися нейтралізації епізодів істеричного стереотипу поведінки, нав'язливості, страхів, було потрібне збільшення тривалості спеціальної психологічної допомоги, спрямованої на профілактику девіантної поведінки до 6–8 місяців, а серед підлітків із циклоїдним і епілептоїдним психотипом – до 12 місяців.

По мірі зникнення ознак істеричного стереотипу реагування, нав'язливих переживань і страхів, що провокують психопатичні реакції та девіантну поведінку, у підлітків склалися стабільні стосунки з однолітками в діапазоні норми, батьками, вчителями. Наставав період, через 8–12 місяців після систематичного психологічного консультування з використанням принципів сімейної психотерапії та особистісно-орієнтованої психотерапії підлітків, коли ми реєстрували зміну соціальних установок на проведення вільного часу, перевага надавалася силовим вправам, басейну, туризму.

Важливо відзначити, що девіантна поведінка підлітків найчастіше є результатом взаємодії безлічі різних чинників, їхній вплив може бути індивідуальним для кожного конкретного випадку [4, с. 243].

Щодо результатів об'єктивізації ефективності методів спеціальної психологічної допомоги підліткам діапазону норми-акцентуації з тенденцією до делінквентної поведінки. Підлітки були диференційовані на особистісні психотипи, розташовані в діапазоні психологічної норми-акцентуації з негативною тенденцією до делінквентної поведінки: підлітки з епілептоїдною структурою особистісного психотипу; циклоїдним психотипом; шизоїдним психотипом; істероїдним психотипом. Застосування конституційно-орієнтованої психокорекції дало змогу отримати відмінності в ефективності застосовуваних технік і методів конституційно-орієнтованої психокорекції.

Із отриманих матеріалів випливає, що підлітки з істероїдним психотипом діапазону норми і тенденцією до делінквентності краще реагують на техніку індивідуальної психокорекції, які дають змогу домогтися повного відновлення механізмів психологічного захисту в 89,4% випадків на відміну від сімейної психотерапії – 72,3% випадків. Більше того, під час проведення сімейної психокорекції у 12,8% підлітків з істероїдним психотипом ми реєструємо лише поліпшення в оптимізації механізмів захисту. За технік індивідуальної психокорекції такий результат відзначається в 4,2% випадків.

Порівняльний психологічний аналіз виявляє нижчу ефективність методів спеціальної психологічної допомоги у підлітків з істероїдним психотипом і тенденцією до негативної делінквентної поведінки, порівняно з аналогічною групою підлітків, але з негативною тенденцією до адиктивної поведінки. Це дозволяє припускати, що тенденція до делінквентної поведінки конституційно детермінована і змінює структуру особистісного психотипу, формуючи негативні особистісні коливання у сто-

рону аномальної особистісної мінливості більшою мірою, ніж за негативної тенденції до адиктивної поведінки. За виявленої мінливості вдається досягти більшого ефекту індивідуальної психокорекції, незважаючи на особистісну резистентність, що формується, до методів апеляції до особистості. Це підтверджує той факт, що негативні особистісні коливання за делінквентним типом супроводжуються наростаючою резистентністю.

Таким чином, імовірно прогнозування аномальної особистісної мінливості у підлітків з істероїдним психотипом діапазону психологічної норми-акцентуації супроводжується психокорекційною резистентністю.

Патогенетичний психологічний аналіз переконливо доводить неоднозначність сімейної та індивідуальної психокорекції для підлітків із циклоїдним психотипом і негативною тенденцією до делінквентності. Для циклоїдів діапазону норми, які прагнуть спілкування і досягають найкращих результатів у системі міжособистісного спілкування, саме сімейна психотерапія, здавалося б, має бути найвідповіднішою формою психокорекційного впливу. Дійсно, у 39,3% підлітків вдалося досягти повного відновлення механізмів психологічного захисту порівняно з 28,6% підлітків з використанням індивідуальної психокорекції. Це значно гірше, якщо порівнювати з циклоїдами, які мають негативну тенденцію до адикції. Водночас, у 44,6% підлітків із циклоїдним психотипом у результаті сімейної психокорекції, спостерігається лише поліпшення, проти 21,4% підлітків, які проходили індивідуальну психокорекцію. Подібний дисонанс цілком зрозумілий наростаючими ознаками особистісної делінквентної мінливості в діапазоні норми-акцентуації, що підтверджується результатом значного поліпшення у 50% підлітків під час індивідуальної психокорекції, у 16,1% підлітків у процесі сімейної психотерапії. Подібний розподіл щодо ефективності психокорекції підлітків із циклоїдним психотипом і негативною тенденцією до делінквентності вказує на досить швидке наближення в процесі негативних коливань до меж діапазону аномальної особистісної мінливості.

Отже, у підлітків з істероїдним і циклоїдним психотипами та тенденцією до делінквентності, не тільки зберігається, а й стабілізується тенденція до прискореного формування негативних особистісних коливань в діапазоні норми-акцентуації.

Випереджаючи послідовність викладу результатів психокорекції в процесі негативних делінквентних коливань в межах норми-акцентуації, можна об'єктивізувати той факт, що в разі циклоїдної та шизоїдної структури психотипу, коли розвивається тенденція до делінквентності в підлітків, виникає обмеження прояву вищих властивостей особистості. Комунікабельність та емпатичність знижується, зменшується емоційна складова цих властивостей, і підлітки з тенденцією до делінквентної поведінки починають страждати від зменшення бажаних стосунків, значущих особистісних

контактів, що знижує власну самооцінку та зменшує можливості саморегуляції й самоконтролю. Епізодичний прийом спиртного, делінквентні прояви щодо однолітків дедалі більшою мірою сприяють придушенню проявів вищих властивостей особистості.

Аналіз отриманих результатів показує, що для підлітків з епілептоїдним психотипом і негативною тенденцією до делінквентності в діапазоні норми-акцентуації менш ефективним є проведення сімейної психотерапії – 60,9% підлітків досягають повного відновлення механізмів особистісної компенсації та поведінкової адаптації. За індивідуальної психокорекції повного відновлення вдається досягти у 69,2% підлітків. Звертає на себе увагу кількість підлітків, у яких вдається домогтися поліпшення (17,3% випадків за індивідуальної психокорекції та 21,7% випадків за сімейної психотерапії).

Патогенетичний психологічний аналіз результатів спеціальної психологічної допомоги підліткам із шизоїдним психотипом і негативною тенденцією до делінквентності в діапазоні норми, демонструє незначну перевагу технік індивідуальної психокорекції – 63,6% тих, хто досягає повного відновлення, оптимізації конституційних психологічних механізмів захисту, порівняно з 60% підлітків під час сімейної психотерапії. Значне поліпшення відзначається, відповідно, у 16,4% і 12,7% випадків. Це відображає деяке переважання ефективності технік індивідуальної психокорекції, але і не виключає, а посилює важливість застосування сімейної психотерапії. Водночас, оптимізація механізмів психологічного захисту особистості частіше спостерігається під час сімейної психотерапії – 27,3%, порівняно з 20% підлітків під час індивідуальної психокорекції.

При завершенні спеціальної психологічної допомоги у підлітків із тенденцією до делінквентної поведінки, в першу чергу, впродовж 3–4 місяців зменшувалися реакції емансипації, нейротична тривожність, показник екстра-інтраверсії, а потім спостерігалася нейтралізація загальної невротизації. У подальшому психокорекційна мінливість супроводжувалася зниженням показників психопатизації разом із психологічною схильністю до делінквентності. Слід зазначити, що прояви психопатизації, помітно знизившись до певної межі, проте, зберігалися, залишаючи конституційно-психотипологічний ґрунт для поєднаних епізодів делінквентності та адикції.

Залишався незмінним показник мінімальної мозкової недостатності та показник маскулінізації, які підкреслюють конституційну детермінованість особистісної мінливості. Обидва показники є основою ознак психопатизації, які легко виникають під час впливу соціальних стресорів, які, в свою чергу, підвищують ризик делінквентних проступків.

Досягнувши в процесі психокорекції певної позитивної мінливості, психологічні показники, що характеризують схильність підлітків до делінквент-

ної поведінки, «зависали» і подальших бажаних змін не відмічалось. На цьому етапі спеціальної психологічної допомоги було ухвалено рішення замінити техніку трансактного аналізу і символ-драми на особистісно-орієнтовану психотерапію та імаготерапію.

Зміна психокорекційних технік у поєднанні з психологічним консультуванням сім'ї дала змогу зареєструвати позитивну психокорекційну мінливість психологічних параметрів, властивих підліткам діапазону норми-акцентуації з тенденцією до делінквентної поведінки.

Істотною динамікою є психокорекційна мінливість, що відображає виражене зниження показника істеричного реагування, яке належить до прогностично несприятливих ознак, що вказують на негативні психотипологічні коливання до меж діапазону аномальної особистісної мінливості. Зменшення істеричних ознак у структурі поведінкового стереотипу значною мірою стабілізує поведінку підлітків і підтверджує відновлення механізмів поведінкової адаптації, що відповідають діапазону норми. За посилення соціально-стресових ситуацій підлітки не демонструють екзальтованості, пантомімічної агресії, вибуховості, запальності, що дає змогу будувати їхні взаємовідносини на позитивній основі, яка враховує інтереси і однолітків, і свої власні. Правомірно оцінювати таку поведінку, що змінюється в процесі психокорекції, як підвищення психологічної та особистісної толерантності до соціальних стресорів, а рівень самосвідомості слід оцінити як адекватніший, що підвищує саморегуляцію та самоконтроль висловлювань і поведінки підлітків, запобігаючи епізодам делікту або адикції.

Таким чином, багатовимірний психологічний аналіз на доказовому рівні підтверджують можливість здійснення психокорекційної позитивної мінливості в підлітків діапазону норми-акцентуації з тенденцією до делінквентної поведінки, що відбувається завдяки відновленню й зміцненню конституційних механізмів психологічного захисту особистості. Це дає змогу заявляти про правомірність і необхідність реалізації у сучасному суспільстві методів спеціальної психологічної допомоги підліткам діапазону психологічної норми-акцентуації з непатологічною девіантною поведінкою як міри психологічної профілактики можливої аномальної особистісної мінливості, зумовленої взаємодією та взаємовпливом соціально-інформаційних стресорів і конституційно-психотипологічних основ.

Багатовимірний психологічний аналіз ефективності спеціальної психологічної допомоги підліткам діапазону норми-акцентуації свідчить, що успішність психокорекції залежить не тільки від структури особистісного психотипу, а й від методів психокорекції особистісної структури підлітка. Водночас, в умовах несприятливого соціально-інформаційного та екологічного стресування у підлітків виявляється тенденція до негативних особистісних коливань. Непатологічна девіантна поведінка

проявляється у вигляді негативної адиктивної або делінквентної тенденції.

У процесі надання спеціальної психологічної допомоги в підлітків без ознак непатологічної девіантної поведінки вдалося домогтися високого психопрофілактичного ефекту, що запобігає можливості особистісної мінливості в діапазоні норми-акцентуації завдяки стабілізації конституційних механізмів психологічного захисту особистості. У другій групі підлітків ефективність психокорекції була доволі високою, але не завжди вдавалося повністю відновити механізми особистісної компенсації та поведінкової адаптації, які б належною мірою перешкоджали негативним особистісним коливанням з діапазону норми-акцентуації в бік меж діапазону аномальної особистісної мінливості. Підлітки третьої групи діапазону норми акцентуації з непатологічною девіантною поведінкою у вигляді тенденції до делінквентності вирізнялися більшою резистентністю до методів психокорекційної апеляції до особистості, що обмежувало можливості повного відновлення конституційних механізмів захисту. Частина підлітків цієї групи зберігала напруженість механізмів особистісної компенсації та поведінкової адаптації, а в стресових ситуаціях реєструвалися несистемні епізоди зриву механізмів психологічного захисту.

Висновки. Отримані результати переконливо доводять наявність психокорекційного тропізму у вигляді сімейної психотерапії. Підлітки психологічного діапазону норми-акцентуації відрізняються від своїх однолітків без ознак непатологічної девіантної поведінки не тільки тенденцією до особистісної мінливості, а й різним психокорекційним тропізмом залежно від структури особистісного психотипу. Так, підлітки з істероїдним і шизоїдним психотипами та тенденцією до адиктивної поведінки вирізняються кращою позитивною динамікою в процесі психокорекції в разі використання технік індивідуальної психокорекції. Підлітки з циклоїдним психотипом – до системної сімейної психотерапії, а підлітки з епілептоїдним психотипом однаково успішно можуть реагувати як на техніку індивідуальної психокорекції, так і на сімейну психотерапію.

Однак серед другої групи підлітків із тенденцією до адиктивної поведінки достовірно виявляються представники особистісних психотипів, серед яких виявляються підлітки з психокорекційною резистентністю. До групи підвищеного ризику слід віднести підлітків із циклоїдною структурою особистісного психотипу і тенденцією до адиктивної поведінки.

Серед підлітків третьої групи діапазону норми-акцентуації з тенденцією до делінквентної поведінки відмічається ще вища резистентність до методів спеціальної психологічної допомоги, порівняно з підлітками, які мають тенденцію до адиктивної поведінки. Найвища психокорекційна резистентність до методів психокорекції відзначалася

в циклоїдів, потім в епілептоїдів, далі в шизоїдів. Переважна ефективність індивідуальних і сімейних методів психокорекції спостерігалася у підлітків з істероїдним і епілептоїдним психотипом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусишин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 69. С. 13–19.
2. Козира П.В., Шаталова А. О. Соціальні аспекти наркотичної залежності. *Габітус*. Випуск 69, Том 1. 2025. С. 146–150.
3. Павлюк О. Характеристика девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх до та в період воєнного стану. *Вісник післядипломної освіти*. 2023. Вип. 26 (55). С. 105–128.
4. Скворчевська Є.Л. Чинники девіантної поведінки підлітків. *Габітус*. Випуск 69, Том 1. 2025. С. 242–246.
5. Унятицька Н. Чинники та наслідки вживання наркотиків особами підліткового віку. *Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Тернопіль, 4–5 листопада 2022 р. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. Т. 2. С. 244.